

Környezettudatos tananyagtartalmak megjelenése az új generációs történelem tankönyvekben

Farkasné Ökrös Marianna

farkasneom@ektf.hu

Bevezetés

Az új Nemzeti alaptanterv és a hozzá tartozó kerettantervek a 2013/2014-es tanévben, felmenőrendszerben kerültek iskolai bevezetésre. A pedagógus berkekben egyszerűen csak „NAT-2012” néven emlegetett dokumentum több alapvető pontban is változást hozott az oktatásba, többek között az a korábbiakhoz képest még inkább kiemelten kezeli a tantárgyakon átívelő környezeti tudatformálást, a környezettudatos tananyagtartalmaknak tantárgyközi megjelenítését. A tantervi koncepció megváltozása – sok más tényezővel együtt –, szükségszerűen magával hozta a közoktatási tankönyvek nagyszabású reformját is, több tantárgy vonatkozásában is megjelentek, illetve mára már gyakorlati kipróbálási szakaszba léptek az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet kísérleti tankönyvei.

Tanulmányunkban a környezeti nevelés, mint az egyik fő fejlesztendő kompetencia terület aspektusából kívánjuk elemezni a tankönyvek és a Nemzeti alaptanterv viszonyát. A műveltségi terület releváns, a környezeti tudatformálással összefüggő tantervi elemeinek tankönyvekkel történő összehasonlító elemzése mellett röviden áttekintjük az ember környezet-átalakító tevékenységének mérföldköveit (pl. tűzhasználat, ipari forradalom, stb.), illetőleg megvizsgáljuk ezek esetleges tankönyvi előfordulásait. Elsődlegesen arra keressük a választ, hogy a történelem tantárgynak a gimnáziumi 9., 10. és 11. évfolyamokra íródott legújabb kísérleti tankönyveiben hogyan, milyen szerkezetben és mélységben jelennek meg a Nemzeti alaptantervben és a tantárgyi kerettantervekben deklarált környezeti tartalmak, illetőleg hogyan érvényesülnek a fenntartható fejlődés szempontjai. A tanulmány részét képezi a *Környezettudatosságra nevelés a Nemzeti Alaptantervtől a tanórai megvalósulásig: a helyi tantervek, az új tankönyvek és a tanári felkészültség tapasztalati vizsgálata* címet viselő kutatásnak.

1. Az ember környezet-átalakító tevékenysége

A földrajzi környezet, a természeti táj és a társadalom, az ember egymásra gyakorolt hatásának, a társadalmi fejlődésnek ilyen kontextusban történő vizsgálata régtől foglalkoztatja a különböző korok tudósait. Az ezzel összefüggő kutatások ma már önálló kutatási területként a környezettörténetben, történeti ökológiában öltenek testet. KULCSÁR (2013) szerint már Arisztotelész (Kr. e. 383. - Kr. e. 322.) – aki mai értelmezésünk szerint a földrajzi determinizmus korai szakaszának jeles képviselője –, is „megmondta”, hogy az éghajlati viszonyok meghatározzák az egyén jellemét, köztük természetesen Nagy Sándorét is. Ennek az iskolának (amely szerint minden társadalmi változás a természet erejéből származtatható) lesznek a 17. századi képviselői a filozófiai és történelmi tanulmányokból is jól ismert merkantilisták, majd később a fiziokraták. A felvilágosodás legismertebb földrajzi determinánsai Voltaire, Montesquieu és Rousseau. A földrajzi determinizmus elméletét Charles-Louis de Secondat, baron de Montesquieu (1689-1755) nyomdokain haladva Karl Ritter dolgozta ki a 19. század derekán. „E szerint a különböző népek történelmét, fejlődését alapvetően meghatározza,

behatárolja a földrajzi környezet”(SZEGEDI, 2002). Montesquieu-ról írja HEGEDŰS (1992): „A történetfilozófiában vele kezdődik az a felismerés, hogy a földrajzi körülmények és a meteorológiai-éghajlati viszonyok meghatározóan hatnak az ott lakók tudatára, természetére, a történelmi lehetőségekre. A későbbi ’milieu-elmélet’, amely szerint a helyszín, a kor és az ottlakók pszichikai-fiziológiai tulajdonságai döntően befolyásolják az eseményeket, ha áttételesen is, de eredetileg ebből a Montesquieu-fogalmazta történelem-földrajz összefüggésből származnak.” A történeti hűség kedvéért, ugyanakkor a teljesség igénye nélkül, meg kell említenünk a földrajzi környezet-ember viszonyrendszeréről szögesen ellentétes nézeteket valló földrajzi nihilizmust és a possibilizmust is, valamint az 1960-as évektől kezdődően azokat az empirikus klímátörténeti, klímarekonstrukciós kutatásokat, amelyek az éghajlatra, mint történelemformáló erőre fókuszálnak. A magyar történelemre ható környezeti anomáliákról olvashatunk érdekes adalékokat SZEGEDI (2002) már idézett munkájában.

Az érem másik oldala, a különböző kultúráknak környezetéhez való viszonya, az ember bioszféra-átalakító tevékenysége. TAKÁCS-SÁNTA A., (2008) szerint az emberiség története során hat olyan nagy történelmi ugrás nevesíthető, melyek noha időbeli lefolyásukat tekintve nem minden esetben mentek gyorsan végbe, ugyanakkor vitathatatlanul jelentős növekedést eredményeztek az emberi tevékenységek bioszférára gyakorolt addigi hatásaiban. Az ún. nagy ugrások és azok fontosabb környezetre ható következményei:

- tűzhasználat:
 - későbbi biomassza-energia és fosszilis tüzelőanyag felhasználás lehetősége
 - növényzet, erdőégetés lehetősége
- a nyelv kialakulása
 - népességnövekedés, kolonizálódás
- mezőgazdaság kialakulása
 - területek eltartóképességének növekedése
 - a bioszféra átalakítása, földterület birtokba vétele
- civilizációk, államok kialakulása
 - urbanizáció
 - fémek birtokba vétele, új eszközök, új technológiák
 - új energiaforrások, pl. állati erő, víz, szél
- európai hódítások a 15. századtól
 - új földrészek
 - fajok elterjedése
 - népességnövekedés
- technikai-tudományos-energetikai forradalom (18.század második felétől)
 - fosszilis tüzelőanyagok, elektromosság
 - közlekedés fejlődése, vegyipar fejlődése
 - mezőgazdaság átalakulása
 - urbanizáció
 - lokális környezeti problémák

Egyet értünk azon megállapítással, mely szerint “... mind az emberek által vallott értékeknek és meggyőzéseknek, mind a természeti erőknél, mind pedig a társadalmi struktúráknak fontos – bár nem feltétlenül teljesen egyforma mértékű – szerepük van a bioszféra-átalakító tevékenységünk formálásában. (És hasonlóképpen, a bioszférában általunk okozott változások hatással vannak a társadalmi struktúrákra és értékeinkre, meggyőzéseinkre is.)” TAKÁCS-SÁNTA A., (2008)

2. Környezettudatos tananyagtartalmak a NAT-ban és a történelem tantárgy gimnáziumi kerettantervében

2.1. Nemzeti alaptanterv

A Nemzeti alaptanterv a „Fenntarthatóság, környezettudatosság” fejlesztési terület kapcsán a következőket fogalmazza meg: „A felnövekvő nemzedéknek ismernie és becsülnie kell az életformák gazdag változatosságát a természetben és a kultúrában. Meg kell tanulnia, hogy az erőforrásokat tudatosan, takarékosan és felelősségteljesen, megújulási képességükre tekintettel használja. Cél, hogy a természet és a környezet ismeretén és szeretetén alapuló környezetkímélő, értékvédő, a fenntarthatóság mellett elkötelezett magatartás váljék meghatározóvá a tanulók számára. Az intézménynek fel kell készítenie őket a környezettel kapcsolatos állampolgári kötelességek és jogok gyakorlására. Törekedni kell arra, hogy a tanulók megismerjék azokat a gazdasági és társadalmi folyamatokat, amelyek változásokat, válságokat idézhetnek elő, továbbá kapcsolódjanak be közvetlen és tágabb környezetük értékeinek, sokszínűségének megőrzésébe, gyarapításába.” A kompetenciákat ismertető részében pedig így fogalmaz: „A természettudományos és technikai kompetencia magában foglalja a fenntarthatóság, azaz a természettel hosszú távon is összhangban álló társadalom feltételeinek ismeretét, és az annak formálásáért viselt egyéni és közösségi felelősség elfogadását.” (NAT, 2012)

A történelem tantárgy az Ember és társadalom műveltségterület része. Ennek célját az Alaptanterv a következőképpen határozza meg: „a különböző társadalomtudományok (szociológia, szociálpszichológia, politológia, jogtudomány, közgazdaság-tudomány stb.) nézőpontjából mutasson be jelenségeket, problémákat, és segítse a tanulókat ezek értelmezésében, következtetések megfogalmazásában.” (Nat) Sajnos a környezetvédelem, környezettudatosság nem nevesítődik külön.

Kifejezetten csak a társadalom-történelem-természet viszonyrendszert tartva szem előtt, a tantárgy releváns témái az 1. táblázat szerint foglalhatók össze.

1. táblázat: Közműveltségi tartalmak

5-8.évfolyam	9.-12. évfolyam
Hosszmetszeti témák	
Falvak és városok, urbanizáció A földrajzi környezet A természetformálás és átalakítás hatásai	Néesség, demográfia (vándorlás, migráció) Erőforrások és termelési kultúrák A technikai fejlődés feltételei és következményei
Kronologikus témák	
A földrajzi felfedezések	Amerika ősi kultúrái, a földrajzi felfedezések és következményeik
Globális problémák: urbanizáció, környezetszennyezés, klímaváltozás	A tudományos-technikai forradalom, a jóléti állam, a globális problémák és a fenntarthatóság.

A NAT (2012) alapján készítette: Farkasné Ókrös M.

2.2. A gimnáziumi történelem kerettanterv környezettudatos tartalmai

A tantárgyi Kerettanterv bevezetője szerint "...Az iskola és benne a történelemtanítás egyik fő feladata értékek közvetítése.", illetve "Cél továbbá a környezettudatosságra és fenntarthatóságra nevelés a környezet és a természet, valamint az ember kapcsolatának koronkénti bemutatásával."

A kerettanterv - a hosszmetzeti és kronológiai témakon túl -, tartalmazza a környezeti nevelés szempontjából fontos tartalmakat, fejlesztési követelményeket és a megfelelő külső tantárgyi kapcsolódási pontokat is, melyek rövid kivonatát a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat: Környezettudatos tartalmak - kivonat

<p>9–10. évfolyam</p> <p><i>Nevelési-fejlesztési cél:</i> A tanuló belátja, hogy az emberi faj fennmaradása a természet és a társadalom szerves összefüggésében lehetséges. Felismeri a természeti adottságok meghatározó szerepét az első államok, birodalmak keletkezésében és felbomlásában. Tudja, hogy a népsűrűség eloszlásából egy területen sokféle következtetést le lehet vonni (pl. a gazdaság fejlettségéről, a városiasodás mértékéről, a háborús pusztításokról).</p> <p><i>Témák:</i> A folyamvölgyi kultúrák. <i>A földrajzi környezet.</i> Gazdaság, gazdálkodás, az életmód változásai. Gazdasági fellendülés és a középkori városok születése. <i>A technikai fejlődés feltételei és következményei. Erőforrások és termelési kultúrák.</i> Népeség és természeti környezet. Amerika ősi kultúrái, a nagy földrajzi felfedezések és következményeik. Népeség, társadalom, gazdaság és természeti környezet a XVI–XVII. századi Magyarországon. Az ipari forradalom és hatásai.</p> <p><i>Fejlesztési követelmények - Kapcsolódási pontok:</i> A földrajzi környezet szerepe az egyes civilizációk életében (pl. nagy folyók, tagolt partvidék). Feltevések megfogalmazása egyes történelmi jelenségek háttéréről, feltételeiről, okairól. (Pl. a mezőgazdaság fellendülésében szerepet játszó tényezők elemzése.)</p> <p><i>Földrajz:</i> A természeti környezet változása a török korban. Magyarország természeti adottságai, folyamatszabályozás. Urbanizációs folyamatok és hatásai. Demográfia. <i>Földrajzi környezet</i></p>
<p>11–12. évfolyam</p> <p><i>Előzetes tudás:</i> Globális problémák: urbanizáció, környezetszennyezés, terrorizmus, migráció, klímaváltozás.</p> <p><i>Nevelési-fejlesztési cél:</i> Fontos a történelmi tér változásainak felismerése, a történelmi és földrajzi térképek összekapcsolása, valamint az ökológiai szemlélet kialakítása a történelmi jelenségek értelmezésében. A tanuló belátja, hogy az ipari forradalom újabb szakaszának eredményei (új iparágak, találmányok stb.) számos árnyoldallal (környezetkárosítás, társadalmi egyenlőtlenségek növekedése stb.) jártak. A tanuló tisztázza álláspontját a globalizációval kapcsolatban, annak előnyei és hátrányai ismeretében. Kialakul benne a környezettudatos magatartás, ismeri az ehhez kapcsolódó egyéni feladatokat, valamint felismeri a társadalom egészének érdekeit.</p> <p><i>Témák:</i> Az iparosodás új szakaszának hatásai (társadalom, gondolkodás, életmód, épített és természeti környezet). <i>Technikai fejlődés feltételei és következményei. Népeség, demográfia. Hadviselés. Társadalom és életmód. Erőforrások és termelési kultúrák.</i> Fogyasztói társadalom. A globális világgazdaság új kihívásai és ellenmondásai. A fenntarthatóság dilemmái.</p> <p><i>Fejlesztési követelmények - Kapcsolódási pontok:</i> Esszé írása történelmi – társadalmi témákról. (Pl. a technikai fejlődés hatása a környezetre és az életmódra.) Adatok, modellek, elbeszélések elemzése a bizonyosság, a lehetőség és a valószínűség szempontjából. (Pl. globális világ fejlődésének határai.) Tabló készítése önállóan gyűjtött képekből. (Pl. globális környezeti problémák.)</p> <p><i>Földrajz:</i> <i>Kontinensek földrajza.</i> Folyamszabályozás, természetkárosítás, árvizek kiváltó okai. Globális környezeti problémák; fenntarthatóság és az állam; népeség, népesedés, urbanizáció.</p> <p><i>Etika:</i> A felelősség új dimenziói a globalizáció korában.</p> <p><i>Kémia:</i> Hadászathoz hasznosítható vegyi anyagok. Hidrogénbomba, nukleáris fegyverek.</p> <p><i>Fizika:</i> Nukleáris energia, atombomba. Űrkutatás.</p> <p><i>Kiemelt fogalmak:</i> globalizáció, fogyasztói társadalom, globális felmelegedés, ökológiai katasztrófa, fenntarthatóság, környezetvédelem</p>

A KERETTANTERV (2012) alapján készítette: Farkasné Ökrös M.

3. Tankönyvek tartalomvizsgálata

A környezeti tartalmak tankönyvi megjelenése kapcsán a tantárgyi kapcsolódási pontok mellett egyaránt vizsgálhatók a történelemformáló természeti jelenségek, katasztrófák, a természeti táj jelentős megváltozását előidéző történelmi folyamatok és az emberi tevékenység bioszférára gyakorolt hatásaira történő utalások. Terjedelmi megfontolásokból most csak a NAT által deklarált környezettudatos tartalmak vizsgálati eredményeinek rövid ismertetésére szorítkozunk. A Nemzeti alaptantervhez és a kerettanterv hasonlóan, ebben az esetben is a tartalmi elemzés módszerét alkalmaztuk. A vizsgálatba bevont tankönyvek fontosabb jellemzőit tartalmazza a 3.táblázat.

3. táblázat: Tankönyvek alapadatai

Tankönyv	Témakörök száma	Terjedelem
Történelem 9. évfolyam (elektronikus)	5	224 oldal
Történelem 10. évfolyam (elektronikus)	5	226 oldal
Történelem 11. évfolyam (elektronikus)	7	256 oldal

A tankönyvek alapján készítette: Farkasné Ökrös M.

Az alábbiakban a “földrajzi környezet”, “a természetformálás és átalakítás hatásai”, illetve a globális problémák közül a “környezetszennyezés” és a “klímaváltozás” témák előfordulásaira és az adott történelmi kor környezethez fűződő viszonyaira, a természet védelmére tett intézkedéseire mutatunk – a teljesség igénye nélkül - példákat.

3.1. Történelem 9. évfolyam (FI-504010901)

Az Őskor és az ókori Kelet című fejezet:

- A két lábon járó emberszabású faj alkalmazkodása a különböző környezeti hatásokhoz.
- Mezopotámia: öntözéses földművelés, mesterséges tavak, vízelvezető csatornák. A gátak építésében és a csatornák tisztításában mindenkinek részt kell vennie. A birtok növelése csatornák ásásával (Hammurapi).
- Hanyagságból bekövetkező gátszakadás által okozott gabonakár megtérítéséről szóló törvény (Hammurapi 53. törvény).
- Szántóföldek túlóntozása miatti elszikesedés, a Folyóköz elsvatagosodása, majd ezek következtében Mezopotámia déli területein a civilizáció összeomlása, ill. északnyugati irányú kiterjedése.
- ókori Egyiptom: öntözés, víz “átemelése” magasabban fekvő területekre, ez által új területek művelés alá vonása. Az árvíz elleni védekezés, az öntözés és a csatorna rendszer hozzájárul az állam kialakulásához.
- Indus-völgyi bronzkori civilizáció. Monszunesők vizének tárolása lehetővé teszi az öntözést a száraz évszakban. Szennyvíz-elvezetés. A hanyatlás okai a talajszikesedés, a klímaváltozás, a földrengések.

- ókori Kína: öntözéses rizstermesztés. Tao-elv működteti a természetet, ami ellen a bölcs ember nem lázad.
- A folyamvölgyi civilizációk gazdasági, társadalmi jellemzői, a földrajzi környezet, a természeti viszonyok.

Ókori Hellász fejezet:

- knósszoszi palota: vízvezeték, fürdőmedencék, vízöblítéses WC, szennyvízcsatorna
- Szantorini-vulkán kitörése kapcsán meggyengülnek a krétai palotaközpontok falai, ez kedvez a görög hódításoknak.
- Kr.e.600. Théra szigete: hosszú szárazság, vízhiány. Új poliszt alapítanak Libüában (Afrika). Tankönyvi feladat a csapadékviszonyok összehasonlítása.
- athéni demokrácia: közutak, vízvezeték (Peiszisztratosz).
- Spárta: görögökénél termékenyebb földek. Utalás a Kr.e.464-ben bekövetkező földrengésre.

Ókori Róma fejezet:

- Itália: köztelken lévő csatorna vagy vízvezeték által okozott kárért a magánembernek kártérítés jár (XII. táblás törvények, VII.tábla). A gabona lelegeltetése halálos bűn.
- Róma: azért a Tiberis partján épült, mert hajókon idáig el lehetett eljutni. Vízvezetékek, nyilvános közutak. Iváshoz forrásvizet használnak. Csatornázás. Cloaca Maxima: nem szennyvízcsatorna, a talajvizet vezette el. Nyilvános illemhelyek adóztatása (“a pénznek nincs szaga”)
- Vezúv kitörése, Kr.u.79., Pompei (feladat interneten információt gyűjteni)
- hódítások: Dacia aranybányái (Verespatak)

Középkor fejezet:

- Nyugat-Európa: éhínség, 7-12 évente fellépő élelmiszerhiány, kedvezőtlen időjárás esetén elfogynak a tartalékok. 1302: felhőszakadások miatti éhínség
- városok fejlődése: az erdőirtások, mocsarak lecsapolása által nőnek a művelhető területek, átalakul a kontinens arculata. A lakosság száma megkétszereződik.
- életkörülmények: megoldatlan a szennyvízelvezetés, felhalmozódik a szemet
- hanyatló középkor: földterületek kimerülése, éhínség. Átlaghőmérséklet csökkenése, csapadékosabb időjárás, városok rossz higiéniai viszonyai, pestisjárvány.
- reneszánsz és humanizmus: visszatérés a természethez, előtérbe kerül az ember és a természet kapcsolata, a természettudományok felértékelődnek.

A magyarság története a kezdetektől 1490-ig fejezet:

- őstörténet: természetföldrajzi adottságok, folyók
- félnomád életmódhoz hozzájárult a gyorsan fejlődő és leartható növények (pl. köles) vetése, aratása
- honfoglalás: szálláshelyek kialakítása (Hol lehetett legjobban kialakítani?)
- a 14.században az ország Európa egyik legnagyobb arany- és ezüstkitermelőjévé vált
- a 14.-15. században az erdélyi só- és ezüsbányák tekintélyes jövedelmet hoztak a királynak
- IV.Béla városfejlesztő politikája nyomán megerősödnek a bányavárosok. Várostípusok. Tudatos városfejlesztés.
- Hunyadi seregét a téli időjárás visszafordítja (hosszú hadjárat)

3.2. Történelem 10. évfolyam (FI-504011001)

A világ és Európa a kora újkorban

a nagy földrajzi felfedezések és következményeik (önálló tanítási egység a könyvben)

- a felfedezések háttere:
 - a portugál és a spanyol hajósok kihasználják a földrajzi adottságokat
 - a közép-európai nemesfémbányák kimerülnek, a magas bányavízszint miatt az alsóbb rétegek nem kitermelhetők. “Aranyéhség”.
- reneszánsz új világképe: a Föld gömb alakú ábrázolása, Afrika körülhajózható
- Amerika felfedezése, Golf-áramlat kihasználása
- maja városok
- aztékok: intenzív földművelés
- inkák: központilag irányított termelés (öntözéses, teraszos termelés)
- megszerzett területek gazdasági kiaknázása
- Machu Picchu: lépcsőzetes terasz, ideszállított termékeny talaj, földművelés

Európa: katolikus megújulás, ellenreformáció, természettudományos művek tilalma

- spanyolországi nemesfém-behozatal
- atlanti hatalmak: földrajzi adottságok kihasználása
- Nagy Armada: a tengeri viharok miatt megsemmisül
- 1665: nagy nyugat-európai pestisjárvány
- 1666: londoni tűzvész utáni tudatos városrendezés, Temze szabályozása
- élet a kora újkorban és a tudományos világkép kialakulása: pestis, himlő. Demográfiai jellemzők. Időjárásnak kiszolgáltatott termelés. Tisztálkodási szokások visszaesnek. Csatornázás, szemétszállítás hiánya. Változások az életmódban.
- Fordulat a tudományos gondolkodásban

Magyarország a kora újkorban

- Hadviselés: a seregek élelmezését ősszel és télen nem lehetett biztosítani a csapadékos időjárás, ill. az utak járhatatlansága miatt.
- hosszú háborúskodás: járványok, éhínség. Pusztuló faluhálózat, mezőgazdaság átalakulása, szarvasmarha-tenyésztés
- Bethlen Gábor jól kihasználta az erdélyi fejedelemség gazdasági erőforrásait (só- és nemesfém bányák)
- “kis jégkorszak”: hűvös, csapadékos nyár, rövidebb gabonaérési időszak. Felgyorsuló erdőpusztulás, legelőbővítés. Kohászat, salétrom- és lőporkészítés. Táj “elvadulása”, a Kárpát-medence vízrajza szétzilálódott, mocsaras, lápos vidékek kialakulása, vizek elvezetése, vízhozam változások az erdőirtások miatt.
- hadjáratok: éhínségek, járványok. Pestis, szifilisz, vérhas. Az iszlám haderőben jobban ügyeltek a tisztaságra (folyamatos vízellátás, gondosan tisztított árnyékszék).
- Morbus hungaricus: természetföldrajzi körülmények, nyári hőség, fertőzött vizek okozzák. 1542-ben a sereg fele odaveszett a betegségben.

A felvilágosodás, a forradalmak és polgárosodás kora

- a felvilágosodás eszmeisége: természettudományi ismeretek fejlődése, empirizmus
- feladat: kora újkori földrajzi felfedezések, gyarmatosítások, “ötödik kontinens”

- az észak-amerikai indiánok életmódját a természeti lehetőségek határozzák meg
- abszolutizmus, XV. Lajos kora: népességnövekedés, útépités, folyószabályozás
- Napóleon hadjáratai: 1812. a tél visszafordulásra készíti a csapatokat. a Nagy Hadsereg megsemmisül
- az ipari forradalom gyökeresen átalakítja a társadalmat, a környezetet, a mindennapi életet. A mezőgazdaság átalakulása, mezőgazdasági forradalom. Demográfiai növekedés, városiasodás. Nagy-Britannia gazdasági fejlődése. Folyók szabályozása, csatorna hálózat. Gépesítés, gőzgép, gőzenergia. Pamutipar, növekvő igény a gyapotra. Az ipari forradalom kiteljesedése, a vasút és a gőzhajók megjelenése.
- Vaskohászat fejlődése: erdőirtások. Jó minőségű szerkezeti anyagok gyártása kedvez a közlekedés fejlődésének. Kőszén terjedő használata.
- A fejlődés “kétarcúsága”: a társadalom hagyományos keretei átalakulnak, növekvő átlagéletkor, csökkenő gyermekhalandóság. Himlő elleni védőoltás. Egyéni higiénia megjelenése. Gyorsuló urbanizáció. Csatornázás, szemétszállítás az előkelő negyedekben. Gyártelepek egészségkárosító füst kibocsátása. (Kép: “Fekete vidék” Angliában)

Az újjáépítés kora Magyarországon

- mezőgazdasági termelés régiókénti eltérései, mocsarak, holtágak, árterek nehezítik a mezőgazdasági munkálatokat, megjelenik a kapásnövények termesztése, a rideg állattartás
- fokozódik az ásványkincsek kiaknázása: nemesfém- és sóbányászat, növekvő réz- és vasérc-termelés
- “elhanyagolt táj”. Kérdés: milyen okokra vezethető vissza, hogyan hatott a mezőgazdaságra?
- Bél Mátyás leírása Csongrád megyéről, 1732: mocsarak, járhatatlan, művelhetetlen területek. Búrjászó nádasok, sás.
- Javaslat projekt munkára: antik görög filozófia, humanizmus, empirizmus, felvilágosodás filozófiája, demográfia a középkorban, a pestis évszázada. (például: a mezőgazdasági átalakulás hatásai Nagy-Britanniában, az első ipari forradalom demográfiai következményei, urbanizáció a 19. század első felében). A középkori magyar demográfia.

Reformkor, forradalom és szabadságharc Magyarországon

- a reformkor gazdasága: ipar területi elhelyezkedése, dunai gőzhajózás, folyószabályozás, vasútépités. Malomipar, répacukorgyárak.
- mezőgazdaság lassú fejlődése: vetésforgó, istállózó állattenyésztés, új növényfajták honosítása (kukorica, burgonya), állattenyésztés átalakítása. Bővülő élelmiszertermelés. Demográfiai növekedés.
- mindennapi élet Pest-Budán: szemetes, koszos utcák, bűz, hulladék halmok, csatornázás hiánya, “vizes emberek”

3.3. Történelem 11. évfolyam (FI-504011101)

A nemzetállamok és a birodalmi politika kora

- Egyesült Államok: természeti erőforrásai (erdők, vízi energia, ásványkincsek) dinamikus fejlődést tesznek lehetővé. Délen ültetvényes gazdálkodás (“gyapotéhség”), északon farmgazdaságok. Demográfiai robbanás.
- Kép: kínai bevándorlók dolgoznak a kaliforniai aranymezőn
- iparosodás új szakasza (második ipari forradalom): a tudományos ismeretek bővülése, a technológiai fejlődés megváltoztatja az életkörülményeket.
- Tudományos eredmények hatása az iparra: elektromos ipar, gépjármű gyártás, robbanómotor, autógyárak. Petrolkémia. Üveg, gumi, alumínium.
- az életmód változásai a 19. században (önálló lecke): Technikai vívmányok hatásai, “gyorsuló világ”. Gépesítés. Az életminőség javulását a vegyipar és az orvostudomány felfedezései szolgálják. Semmelweis, Pasteur, Koch. Szemétszállítás, szennyvízcsatornák kiépítése, közterek takarítása. Demográfiai növekedés. Társadalmi változások: településszerkezet változása. USA: földrajzi térség benépesítése, bevándorlók. A tankönyv szerint az új technikai vívmányok történelmi jelentőségű változást idéztek elő az életminőségben.
- Amerika nagyhatalommá válása: kimeríthetetlen nyersanyag források, Alaszka kincsei (arany, kőolaj, földgáz). Vegyipar, gépgyártás. Szellemi erőforrások (találmányok), vasútvonal. Nyugat benépesítése. Panama-csatorna (képpel)

A kiegyezéshez vezető út és a dualizmus kora Magyarországon

- A gazdaság modernizálódása a dualizmus idején: feladat: Gyűjtsuk ki az országban található főbb ásványkincseket! Miként határozták meg az iparvidékek elhelyezkedését?
- A reformkor utolsó éveiben meginduló folyószabályozás és vasútépítés folytatódott. A „második honfoglalásnak” is nevezett környezeti átalakítással (belvizek levezetése, védőgátak építése) hatalmas területet szabadítottak fel a mezőgazdaságnak. A munkálatok végére a hajózható folyószakaszok hossza jelentősen kibővült, ugyanakkor a természeti viszonyok átalakítása megnövelte az árvízveszélyt is.
- A folyószabályozások a terület bővítését, a vetésforgó elterjedése az ugar területének hasznosítását eredményezte. Kapásnövények (kukorica, burgonya), ipari növények (cukorrépa) termesztése.
- Az életmód átalakulása és Budapest a századfordulón: Hogyan hatott a gazdasági modernizáció a főváros fejlődésére? Tudatos városfejlesztés, városrendezés.

Európa és a világ többi része a két világháború között

- Nyugati demokráciák az 1920-as években: elektrotechnikai ipar és a gépgyártás. Az autóipar fejlődése magával húzta a gumi- és üveggyártást, a kőolajtermékek kitermelését és felhasználását, a gépészeti elektronika fejlődését, valamint az építőipart. Műtrágyahasználat.
- USA: fogyasztói társadalom kialakulása. New Deal
- Modern tudomány, kultúra és életmód (önálló lecke).

Magyarország a két világháború között

- gazdasági szerkezetváltás
- Társadalom és életmód a Horthy-korban: javuló orvosi ellátás, nő az átlagéletkor
- A gazdasági világválság hatásai Magyarországon: Mivel állhat összefüggésben, hogy egy-egy országban milyenek a termésátlagok?

A második világháború

- téli háború 1939-1940: a tapasztalatlan tisztek által vezetett szovjet alakulatok súlyos veszteségeket szenvedtek a terepviszonyokhoz és az időjáráshoz jobban alkalmazkodó finn csapatoktól
- 1941. németek oroszok ellen: A német hadsereg előretörését ősszel előbb az esős időjárás miatt sártengerré váló utak, majd a gyorsan beköszöntő téli időjárás is lassította (két kép)
- ledobott bombák mennyisége (diagram)
- atomfegyverek bevetése

Záró gondolatok

Környezeti neveléssel foglalkozó önálló fejezet egyik tankönyvben sincs. A 2. táblázat kiemelt fogalmai, például a “globális felmelegedés”, “fenntarthatóság” kifejezések egyáltalán nem, a “klímaváltozás” is csak a 9. évfolyamon kerül elő. A tankönyvek szövegét átvizsgálva azonban összességében megállapíthatjuk, hogy az 1. táblázat 9.-12. évfolyamra meghatározott környezettudatos közműveltségi tartalmai, mind a hosszsmetszeti, mind pedig a kronológikus témák tekintetében, megjelennek a vizsgált újgenerációs történelem tankönyvekben, legmarkánsabban a nagy földrajzi felfedezések, az adott korok demográfiai jellemzői, az urbanizáció, a technikai fejlődés hatásai fordulnak elő. Külső tantárgyi kapcsolódásra is találunk példákat, utalásokat, konkrét feladatokat. A releváns tananyagtartalmak mindenre kiterjedő ismertetése és a környezeti tudatformálásban való felhasználásuk mikéntje újabb tanulmányoknak képezhetik alapját a jövőben.

“Ha jobban utánagondolunk, a történelem tantárgy tanítása során előkerülő szinte valamennyi esemény, tartalmi elem összefüggésbe hozható a környezettel, végső soron a környezeti neveléssel, és az ezzel kapcsolatos tartalmak széles tárházát kínálja. A természet és társadalom kapcsolata minden történelmi korban igen karakterisztikusan jelent meg, gondoljunk csak az egyes természeti jelenségekhez kötődő hiedelmekre, az évszakok váltakozásához köthető népszokásokra, vagy arra, hogy a természet bőkezűsége vagy zordsága végső soron miként befolyásolta a gazdaság és a társadalom rendjének alakulását. S mivel a természet mai képének milyensége egy hosszú – mondhatnánk történelmi – folyamat eredménye, mindenképpen szükségyszerű, hogy a történelemoktatás során szerepeljenek azok az okok, indítékok, eszmék és szükségletek, amelyek a természet átalakításához vezettek, hangsúlyozva az egyes kultúrkörök természethez viszonyulásának különbségeit.” – írja HORVÁTH, D. (2006), majd így folytatja: “A társadalomtudományok illetékessége egyértelművé válik akkor, ha belátjuk, hogy ma már nem elég a környezeti nevelés, egyre inkább a fenntarthatóság pedagógiájára van szükség. A fenntarthatóságnak pedig legalább annyi társadalomtudományi vonatkozása van, mint ahány szállal a természettudományokhoz kötődik, így jogosan merül fel az igény iránta az iskolai történelemórákon is.” A tankönyvek tanulmányozása során ezekre a következtetésekre jutottunk mi magunk is.

Felhasznált irodalom

BORHEGYI, P.(2015): Történelem 10. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. Budapest

BORHEGYI, P. – PAKSA R., (2015): Történelem 11. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. Budapest

TAKÁCS-SÁNTA A., (2008): Bioszféra-átalakításunk nagy ugrásai, L'Harmattan Kiadó és Budapesti Corvinus Egyetem Környezettudományi Intézete, Budapest

KULCSÁR D., (2013): XIV. Politikai földrajz. In: Jeney László – Kulcsár Dezső – Tózsai István (szerk.) : Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak, Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem. pp. 303-379.

HARANGI, SZ., (2010): Történelemformáló nagy vulkánkitörések. Historia. 2010.04.
www.historia.hu/userfiles/files/2010-04/Harangi.pdf

HEGEDŰS, G., (1992): Az európai gondolkodás évezredei. Trezor Kiadó. Budapest.

HORVÁTH, D.: Környezeti nevelési lehetőségek a történelemtanításban. Új Pedagógiai Szemle. 2006.
<http://epa.oszk.hu/00000/00035/00103/2006-05-mu-Horvath-Kornyezeti.html>

MAGYARORSZÁG KORMÁNYA, (2012): 110/2012. (VI. 4.) Kormányrendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. Magyar Közlöny 2012.66. pp. 10635-10847

MAGYARORSZÁG KORMÁNYA, (2012): Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára (Javítva a 34/2014. (IV. 29.) EMMI rendelet 4. melléklete szerint). A kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről szóló 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 3. melléklete Magyar Közlöny. 2012. 177. pp. 29870-36480.

DR. NÉMETH, GY. – BORHEGYI, P.(2015): Történelem 9. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. Budapest

SZEGEDI S., (2002): A környezet és a társadalom kölcsönhatása a Kárpát-medencében a honfoglalástól a XX.századig. Debreceni Egyetem Természettudományi Kar, Meteorológiai Tanszék. Debrecen.

VARGA P. – KISZELY M., (2011): Földrengés-történelem. Historia. 2011.04.